

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

БАКОВЕЦЬКА Ольга Олександрівна

УДК 272(477)"18/19"

**РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ
КІНЦЯ XVIII – XIX СТОЛІТЬ:
ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Запоріжжя – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Шитюк Микола Миколайович,
Миколаївський національний університет
імені В. Сухомлинського,
директор Навчально-наукового інституту
історії та права

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Діанова Наталія Миколаївна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
професор кафедри історії України

доктор історичних наук, професор
Тригуб Олександр Петрович,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили,
завідувач кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики

доктор історичних наук, доцент
Хитровська Юлія Валентинівна,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»,
професор кафедри історії

Захист відбудеться 11 березня 2016 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.051.01 у Державному вищому навчальному закладі «Запорізький національний університет» Міністерства освіти і науки України за адресою: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корпус 2, ауд. 224.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» Міністерства освіти і науки України за адресою: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корпус 2.

Автореферат розісланий 11 лютого 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. О. Каганов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі становлення українського суспільства, коли відбувається пошук шляхів розвитку духовності нації, актуальність заявленої теми не викликає сумніву. Беззаперечним вважається твердження, що на формуванні політичного життя позначається релігійний фактор, складовою якого є життєдіяльність Римо-католицької церкви. Це стосується як минулого, так і сьогодення. Вивчення впливу Римо-католицької церкви на суспільно-політичне життя наприкінці XVIII – у XIX ст. насамперед дає можливість встановити причинно-наслідковий зв'язок між досліджуваним часом і процесами, що відбуваються нині, а також визначити роль Римо-католицької церкви в процесі формування суспільних відносин в Україні.

Незважаючи на те, що історія церкви все більше привертає увагу науковців, історія римо-католицької конфесії в Україні кінця XVIII – XIX ст. до цього часу не була комплексно досліджена. З відновленням української державності 1991 року постало питання єдності нації, багато в чому штучне, однак досить болюче. Частиною цієї проблеми є складні відносини між католицькою і православною конфесіями. У 2001 році візит Папи Римського Іоанна Павла II до України, покликаний залагодити існуючі протиріччя між двома гілками християнства, призвів до ще більшого непорозуміння з боку частини православного населення. Пояснень такої ситуації існує безліч. Одним з них є відсутність у достатній кількості об'єктивної інформації про історію Римо-католицької церкви в Україні, її співпрацю із громадою.

Події в Україні 2013–2015 років укотре нагадали суспільству важливість духовних цінностей, які мають базуватися на усвідомленні єдності, зокрема церковно-релігійній. Особливо гостро ця тенденція проявилася через обопільне бажання світських і духовних осіб запровадити душпастирство в українській армії та інших силових структурах, а також участь служителів церкви, незалежно від їх конфесійної приналежності, у волонтерському русі. Виразною ознакою процесу стало усвідомлення представників різних конфесій необхідності спільного служіння та відмови від руйнівної міжконфесійної конфронтації. Гостра потреба в мирі спонукала Папу Римського Франциска під час своїх відозв неодноразово звертатися з закликом про відновлення взаєморозуміння в Україні та молитися за мир у нашій країні. Запрошення Президента України П. Порошенка понтифіку відвідати Україну в листопаді 2015 року, на яке Папа Франциск погодився, також є важливою складовою пошуку компромісів і мирного вирішення існуючого конфлікту. Отже, з огляду на сучасну ситуацію в Україні, представлена тема актуальна і потребує спеціального вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний з розробкою планової наукової теми «Актуальні проблеми історії Півдня України XX ст.» (номер державної реєстрації 0104U4010975), що проводиться кафедрою історії України Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету

імені В. Сухомлинського. Тема дисертації зареєстрована в Українському інституті науково-технічної та економічної інформації за № 0108U008336.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу комплексу архівних матеріалів, критичного переосмислення здобутків історіографії визначити ступінь і механізм впливу Римо-католицької церкви на суспільно-політичне життя України, виявити загальні тенденції та регіональні особливості цього процесу в кінці XVIII – у XIX ст.

Реалізація зазначеної мети обумовила постановку **наступних завдань**:

- оцінити стан наукової розробки проблеми, виявити та класифікувати історичні джерела, встановити їх повноту і достовірність;
- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження розвитку Римо-католицької церкви та особливості її функціонування в церковній системі Російської імперії;
- розглянути процес еволюції територіально-адміністративного устрою Римо-католицької церкви в Україні;
- визначити закономірності формування системи органів державного управління духовними справами Римо-католицької церкви;
- виявити умови формування та особливості політики влади в питанні регуляції нормативно-правової бази існування Римо-католицької церкви;
- з'ясувати специфіку дій російського уряду щодо римо-католицької конфесії в Україні в умовах загострення політичної ситуації в Російській імперії;
- показати роль Римо-католицької церкви в соціально-економічному розвитку українських земель та особливості економічного становища конфесії;
- дослідити процес становлення і розвитку римо-католицьких громад і церков у різних регіонах України;
- розкрити діяльність Римо-католицької церкви у справі розвитку освітньої галузі в Україні в умовах імперської політики денаціоналізації;
- простежити благодійно-культурницький напрям у діяльності римо-католицької конфесії.

Об'єктом дослідження є Римо-католицька церква в українських землях у кінці XVIII – у XIX ст.

Предметом дослідження є закономірності й особливості розвитку Римо-католицької церкви, виявлення її місця в конфесійній системі взаємовідносин, що склалися в українських землях наприкінці XVIII – у XIX ст., та ролі у соціально-економічному, політичному і культурному житті українських земель.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець XVIII – XIX століття. Початковою датою дослідження є події 1792–1795 років – другий і третій поділи Польщі. У результаті військових операцій і домовленостей між Пруссією, Австрією та Росією останній відійшла Правобережна Україна і Волинь. За межами імперії залишилися території Північної Буковини, Галичини, Закарпаття. З цього моменту розпочинається новий етап життєдіяльності Римо-католицької церкви в українських землях, які опинились у межах Російської імперії.

Завершується період, що досліджується, в кінці XIX століття. Для Римо-католицької церкви це, насамперед, означало появу в 1890 році нової редакції правил управління конфесією в імперії. Згодом, на підставі цієї редакції, внесено зміни до Статуту Римо-католицької церкви в третьому зібранні законів 1881–1913 років. Новий Статут мав на меті поставити крапку в питанні тривалої боротьби самодержавства з Римо-католицькою церквою та остаточно узурпувати всі можливі незалежні прояви життєдіяльності конфесії. Окрім того, кінець XIX століття відзначився завершенням періоду діяльності культурницьких громадських організацій. Саме в них активну участь брали представники Римо-католицької церкви, які використовували існуючі можливості для відстоювання прав католицьких громад. Отже, із закінченням XIX століття фактично завершується епоха тотального контролю і тиску самодержавства на релігійне життя католицьких громад в Україні. З початком XX століття розпочинається новий етап в історії України та Церкви, пов'язаний з епохою радикальних суспільно-політичних зрушень, який потребує окремого дослідження.

Територіальні рамки дослідження. На рубежі XVIII – XIX століть відбулися значні територіальні зрушення в Україні. Більша частина українських земель опинилася в межах Російської імперії: Лівобережна, Правобережна і Південна Україна та півострів Крим. Правобережна частина у 1793 році поділена на Ізяславську і Брацлавську губернії та Кам'янецьку область, а в 1797 році – на Київську, Подільську й Волинську губернії. В 1802 році російський уряд ліквідував величезну Малоросійську губернію і натомість утворив Чернігівську та Полтавську. А в 1832 році з'явилося вже Київське генерал-губернаторство у складі Київської, Волинської та Подільської губерній. Через три роки на теренах Слобідсько-Української губернії створено Харківську. Південний степовий регіон включав Новоросійський край із Катеринославською, Таврійською та Миколаївською (з 1803 року – Херсонською) губерніями, а також Бессарабську область. У цілому територія України, що опинилася в складі Російської імперії в XIX столітті, поділена на дев'ять губерній, землі яких і є територіальними рамками даної роботи.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Дослідження базується на принципах історизму, плюралізму, об'єктивності, гуманізму, світоглядності та цивілізаційного підходу. У роботі дослідження архівних матеріалів, пов'язаних із становищем Римо-католицької церкви України кінця XVIII – XIX ст., відбувається на основі системного підходу та структурно-функціонального аналізу. З метою розв'язання поставлених проблем використані історико-ситуаційний, історико-хронологічний, біографічний, ретроспективний, історико-генетичний методи. Для підвищення інформативної віддачі архівних матеріалів за темою чимале значення мають евристичний та статистичний методи, а також аксіологічний підхід, які взаємно доповнюють один одного.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні актуальної наукової проблеми, яка до цього часу не мала всебічного та об'єктивного висвітлення в українській історичній науці. На основі широкого кола джерел, більшість яких уперше введено до наукового обігу, автор дослідила процес розвитку

закономірностей та особливостей діяльності Римо-католицької церкви кінця XVIII – XIX ст. в Україні.

Уперше:

– показано, що у вітчизняній та зарубіжній історіографії відсутній цілісний аналіз історії Римо-католицької церкви в Україні кінця XVIII – XIX ст. та її впливу на суспільно-політичний розвиток; критично переосмислено праці дослідників, що дало можливість розкрити ступінь участі римо-католицького духовництва в суспільному житті;

– оприлюднені нові дані та розкриті інформаційні можливості масиву невідомих раніше документів України, Білорусі, Російської Федерації у вивченні історії Римо-католицької церкви досліджуваного періоду;

– всебічно проаналізовано зміст державної політики щодо конфесії на основі залучення архівної документації і широкого використання нормативно-правової бази Російської імперії. Розкрито зміст правового перешкодження процесу інституціоналізації Римо-католицької церкви в Україні, систематизовано наукові дані про предмет, способи, механізми, межі правового регулювання процесів ліквідації територіально-адміністративних одиниць конфесії;

– встановлено специфіку впливу Римо-католицької церкви на суспільно-політичні процеси в Україні, пов'язані з антиурядовими виступами у 30–60-х рр. XIX ст., проаналізовано зв'язок між опозиційними настроями представників конфесії та поширенням повстанського руху в українських землях;

– визначено відмінності та особливості становища Римо-католицької церкви і громад на території Північного Причорномор'я, Східної, Правобережної України та півострова Крим;

– виявлено причинно-наслідкові зв'язки між суспільно-політичною специфікою розвитку регіонів і генезисом Римо-католицької церкви;

– висвітлено особливості культурно-освітньої та благодійної діяльності римо-католицьких громад, спрямованої на розвиток якісної та конкурентоспроможної католицької системи освіти з подальшим формуванням відповідного світогляду та громадської думки.

Уточнено:

– аспекти діяльності провідних особистостей і рядових учасників процесів, які відбувались у римо-католицькій конфесії України, їхній внесок у духовний, освітній, культурний і соціально-політичний розвиток України;

– вплив процесів насильницького опрацювання на ступінь міжцерковного порозуміння з метою об'єктивної оцінки становища Римо-католицької церкви в Україні, її місця в системі взаємовідносин Православної, Греко-католицької і Римо-католицької церков.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати, положення, висновки й фактичний матеріал можуть використовуватися при написанні навчальних посібників, підручників, монографій з історії Римо-католицької церкви в Україні, укладанні довідкових видань, напрацюванні сучасних програм державної релігійної політики, а також застосовуватися в практиці викладання у вищій школі,

зокрема, при читанні курсів з історії України, спецкурсів з історії релігій, створенні нового академічного курсу з історії конфесії в Україні, вихованні високого морально-духовного рівня та толерантного ставлення молоді до представників різних конфесій.

Особистий внесок здобувача полягає в самостійному вирішенні важливої наукової проблеми, що дозволяє глибше і повніше усвідомити причини, суть та наслідки церковної політики самодержавства відносно Римо-католицької церкви в Україні, вплив конфесії на суспільно-політичні процеси, а також у залученні до наукового обігу й аналізі значного комплексу нових джерел.

Апробація результатів дослідження. Результати даного дослідження пройшли наукову апробацію на 15 міжнародних та всеукраїнських конференціях, у тому числі: V Міжнародній науковій конференції «Юг России и Украина в прошлом и настоящем: история, экономика, культура» (Белгород, 2009 г.); Міжнародній науково-практичній конференції «История и культура славянских народов: достижения, уроки, перспективы» (Пенза – Белосток – Прага, 2011 р.); VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami – 2012» (Przemyśl, 2012 r.); VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2012» (Przemyśl, 2012 r.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Аркасівські читання» (Миколаїв, 2012 р.); IV Всеукраїнській науковій конференції «Держава і церква в новітній історії України» (Полтава, 2013 р.); Десятій Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив» (Київ, 2013 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Аркасівські читання» (Миколаїв, 2013 р.); IX Mezinárodní vědecko-praktická konference «Moderní vymoženosti vědy – 2013» (Praha, 2013 r.); X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Strategiczne pytania światowej nauki – 2014» (Przemyśl, 2014 r.); Десятій Міжнародній науково-практичній конференції «Соціум, наука, культура» (Київ, 2014 р.); XXIV Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 2014 р.).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 41 наукову статтю, загальним обсягом 14,8 ум. друк. арк., 20 з яких – у фахових виданнях України, 5 – у наукових періодичних виданнях інших держав.

Результати дослідження представлені у монографії «Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII – XIX столітті» (Миколаїв : Іліон, 2015. – 360 с.).

Обсяг та структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, п'ятнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (764 позиції), додатку. Основний текст дисертації викладено на 373 сторінках, загальний обсяг дослідження становить 463 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми дисертаційної роботи, її актуальність, встановлено зв'язок з науковими програмами, визначено мету, завдання, об'єкт,

предмет, розкрито методологічні підходи і принципи, показано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база і теоретико-методологічні засади дослідження» проаналізовано вітчизняну та зарубіжну історіографію, комплекс архівних і документальних матеріалів, які використано при написанні роботи, розкрито особливості теоретико-методологічного апарату.

Підрозділ 1.1 «*Стан історіографічної розробки теми*» містить аналіз літератури з теми дисертації. Історіографію досліджуваної проблеми умовно розподіляємо на три періоди. Перший – дореволюційна історіографія – XIX – початок XX століття. Другий – радянська та діаспорна історіографія – 20–80-ті роки XX століття. Третій – сучасна історіографія – кінець 1980-х років – початок XXI століття. В дану періодизацію включено і зарубіжну історіографію.

Характерною ознакою першого етапу стало те, що більшість істориків, політичних і громадських діячів Російської імперії XIX століття, таких як М. Коялович, М. Красножон, В. Мілютін, О. Перлінг, Ф. Терновський, Д. Толстой, Д. Цветаєв, у своїх роботах не виходили за рамки офіційного політичного курсу.

На початку XX століття, у зв'язку зі змінами політичної ситуації в імперії, думки дослідників уже не відзначалися одноставністю і все частіше в роботах можна простежити ідею відокремлення Церкви від держави і надання релігійних свобод та рівних прав усім громадянам, незалежно від їхньої конфесійної приналежності. Варто виділити монографію С. Мельгунова «Церковь и государство в России» (1907 р.), в якій автор висловлював критичні зауваження щодо релігійної політики правлячих кіл і звинувачував їх у надмірній поліцейській опіці та середньовічному підході до справ церкви.

Серед праць церковного напрямку у визначений період майже відсутні локальні розвідки з історії Римо-католицької церкви. Переважна більшість істориків зосереджувалась на узагальнюючих працях з історії конфесії або розглядала її крізь призму політичної історії. Лише незначна частина науковців дореволюційного періоду в своїх роботах приділяла увагу окремим аспектам діяльності Римо-католицької церкви в Південно-Західному і Західному регіонах – землях з найбільшою кількістю вірян Римо-католицької церкви. В роботах В. Антоновича, П. Батюшкова, А. Веліцина, М. Грушевського, Г. Кіпріяновича, М. Костомарова, М. Петрова, М. Симашкевича, І. Франка висвітлювались питання, пов'язані з розповсюдженням латинства в українських, білоруських, литовських землях, і методи боротьби з ним.

Важливу роль у дослідженні історії Тираспольської єпархії відіграли єпископи дієцезії Й. Кесслер і А. Церр, які на основі статистичних даних заперечили розповсюджене в імперії твердження про моноетнічність Римо-католицької церкви, віряни якої начебто належали лише до однієї польської національності. В їх працях порушувалось болюче для Римо-католицької церкви питання про русифікацію та опрацювання, яке здійснювалося шляхом утисків і гонінь на католицьку конфесію. При висвітленні цієї проблеми автори не змогли відійти від надмірної емоційності в оцінках, що вплинуло на їх об'єктивність.

Більш ретельно історію Римо-католицької церкви, зокрема на території Правобережної України, вивчали польські історики Г. Бандтке, М. Балінський, М. Бобрижинський, Я. Гіжицький, К. Пуласький, О. Пшездзецкий, Т. Стецький. Це пов'язано, насамперед, з історичними традиціями і конфесійною приналежністю вчених.

У радянській історіографії інтерес учених до тем, пов'язаних з історією релігії, був звужений, що пояснювалось існуючою державною марксистсько-ленінською ідеологією та атеїстичним підходом, який доводив реакційну сутність церкви і духівництва. Якщо в ХІХ столітті значна кількість дослідників, що займалися конфесійною історією, мала духовний сан, у радянські часи соціальний склад радикально змінився – переважну більшість істориків церкви становили вже світські особи. Подібні зміни вплинули на тематику, зміст і кількість робіт, присвячених Католицькій церкві. Мета, яка ставилась перед науковцями, відповідала ідеї антирелігійної боротьби в суспільстві. До історичних творів 1920–30-х років, які відзначалися особливо глибоким шаром ідеологічних упереджень, можна віднести монографії Б. Кандидова, Я. Ковальчука. Найбільш вагомі дослідження того часу, присвячені історії католицизму, належали науковцям Є. Адамову, І. Кривелеву, М. Мчедлову, М. Шейнману.

У період так званої «відлиги» в окремих роботах істориків, зокрема Г. Лебедева, Г. Марахова, Л. Обушенкова, Г. Сергієнка, В. Смолія, більш активно починає висвітлюватися діяльність представників різних конфесій, у тому числі і Римо-католицької церкви на території Правобережної України.

У працях істориків української діаспори про вітчизняну церкву – Д. Блажейовського, В. Липинського, О. Лотоцького, І. Нагаєвського, І. Огієнка, Н. Полонської-Василенко – роль і місце Римо-католицької церкви в суспільно-політичному розвитку України ХІХ століття розглядалися в контексті політичної історії, а також досліджувались етапи становлення Римо-католицької церкви в цілому. В роботах істориків лише поверхово і в загальних рисах висвітлювався стан відповідної конфесії в українських землях. Чималий внесок у дослідження складної долі Церкви зробили історики Г. Лужницький, С. Стеблецький, Ю. Федорів, які у стислій формі висвітлили історію Католицької церкви від запровадження християнства до ХХ століття, а також основні кроки влади Російської імперії щодо пригнічення українського та білоруського католицизму. Зокрема, Г. Лужницький акцентував увагу на прагненні до єдності української Церкви з Римом від самого початку, попри її залежність від Царгороду. На особливу увагу заслуговує доробок А. Великого – відомого історика церкви, археографа, протоархімандрита Василянського чину, а також М. Чубатого – українського суспільного і католицького діяча, історика церкви та права.

Серед зарубіжної історіографії цього періоду слід відзначити роботи польських істориків Е. Новака, В. Плоскевича, Д. Шнура, Б. Цивінського. В їх дослідженнях порушувались питання взаємовідносин між апостольською столицею і самодержавством, католицькими і православними священиками в Росії, висвітлювалась діяльність військових капеланів, досліджувалась історія окремих навчальних закладів, правове становище Римо-католицької церкви в Російській

імперії, загальна історія розвитку церкви в країнах Центральної та Східної Європи. Основним осередком церковно-історичних студій у Польщі з кінця 1940-х років стає Люблінський Католицький університет.

На окрему увагу заслуговують роботи інших зарубіжних істориків, зокрема італійського дослідника Д. Канделоро, французького історика Ж. Пулена та німецького історика Е. Вінтера, які значною мірою вплинули на радянську історіографію. Наприклад, у книзі «Папство і царизм» академіка Е. Вінтера, який більше сорока років займався вивченням історії папства, з точки зору історичного матеріалізму висвітлювались складні взаємовідносини між царизмом і Римо-католицькою церквою. Автор піддавав нищівній критиці політику пап, направлену проти революційних заворушень на території Російської імперії, в яких брали участь представники місцевої Римо-католицької церкви. Відійшовши від ідеалізму у вирішенні історичних проблем, Е. Вінтер став доволі популярним у наукових колах радянської історичної науки.

З відновленням української державності в історіографії розпочався етап подолання ідеологічної заангажованості. У працях сучасних істориків усе більше уваги приділяється питанням становлення і розвитку церкви в українських землях. Зазначеній проблемі присвячені роботи А. Зінченка, О. Крижанівського, Г. Надтоки, С. Плохія, В. Ульяновського. Історією Римо-католицької церкви в Україні на сучасному етапі системно займаються науковці Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Інституту історії Церкви Українського Католицького університету, Львівського музею історії релігії. Серед дисертаційних досліджень останніх років виділяються роботи Ю. Білоусова, Е. Бистрицької, Б. Бойко, О. Буравського, Е. Зваричука, С. Кияка, Н. Сінкевич, Н. Урсу, Ю. Хитровської, І. Шостак.

Зарубіжна історіографія сучасного періоду, зокрема російська та білоруська, орієнтована на висвітлення міжконфесійних стосунків, відносин «держава – церква» та регіональних особливостей розвитку конфесії. Цими проблемами займаються А. Андрєєв, Л. Горизонтов, А. Ганчар, М. Долбілов, В. Задворний, О. Кравцевич, О. Ліценбергер, О. Смоленчук, А. Тіхонов, Б. Чаплицький, О. Юдін. У висновках автори менш одностайні щодо ролі і місця Римо-католицької церкви в історії. В роботах відчувається вплив ліберальних поглядів і прагнення позбутися нав'язаних державною ідеологією кліше.

Польська історіографія більше уваги приділяє «польському питанню», а також впливу Римо-католицької церкви на самовизначення поневолених народів в імперії. Серед істориків, які цікавляться даною проблемою в Польщі, слід назвати А. Валицького, І. Воджиновську, А. Козирську, Б. Кумора, Б. Кухаренко, М. Мроза, Б. Чаплицького, В. Якубовського. На думку дослідників, Католицька церква в історії Російської імперії відігравала роль духовного, національного і культурного провідника, який ніс у собі серйозну загрозу для самодержавства. Реакцією останнього стали антигуманні системні утиски прав римо-католицької громади.

Проблемам становлення і розвитку українського католицизму частково присвячені роботи й інших зарубіжних релігієзнавців, зокрема П. Верта, Г. Гете, М. Інглота, А. Тамборрі.

У цілому, незважаючи на значну історіографічну базу, обрана тема в наукових працях висвітлена лише опосередковано. В історичній літературі не представлені особливості розвитку і функціонування української Римо-католицької церкви кінця XVIII – XIX ст. на всій території України, що входила до складу Російської імперії, та повною мірою не розкриті її роль і місце у суспільному житті України.

Підґрунтям дослідження стали різноманітні за походженням, видовими ознаками та змістом документальні джерела. У підрозділі 1.2 «*Джерельна база роботи*» охарактеризовано найважливіші документальні й наративні матеріали, що дозволяють розкрити визначену тему.

Основу дисертації складають неопубліковані архівні джерела, зокрема матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі – ЦДІАК), Російського державного історичного архіву в м. Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), Національного історичного архіву Білорусі в м. Мінську, Державного архіву Саратовської області, Державного архіву Житомирської області, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Миколаївської області, Нікопольського краєзнавчого музею.

Використані у дисертації джерела структуровані за такими групами: 1) законодавчі, актові документи; 2) матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства; 3) програмні документи; 4) статистичні матеріали; 5) мемуарна література; 6) матеріали періодичних видань.

Перша група джерел – опубліковані законодавчі акти, затверджені імператором. До 1906 року в Російській імперії такими вважались укладення, статuti, грамоти, положення, інструкції, маніфести, укази, рескрипти, накази. Вони дали можливість проаналізувати правове поле, в якому перебувала Римо-католицька церква, і визначити їх головну мету, яка полягала в суворому підпорядкуванні Римо-католицької церкви державній владі і вилученні її з-під прямого впливу Папи Римського.

Серед законодавчих актів, які виходили протягом кінця XVIII – XIX ст., особливе місце займають кілька ключових нормативно-правових документів, зокрема «Регламент, даний Санкт-Петербурзькій Римо-католицькій церкві», останній розділ якого регламентував діяльність католицького духовництва в колоніях імперії. Фактично, це перший значний нормативно-правовий акт, яким самодержавство намагалося систематизувати питання управління та економічно-господарської життєдіяльності римо-католицьких громад у межах імперії.

Друга група джерел складається з матеріалів офіційного, церковного, громадського діловодства. В них містяться надзвичайно змістовні документи, які віддзеркалюють позицію церкви, владних структур і громадських організацій у справі реалізації політики самодержавства відносно римо-католицької конфесії, а також відтворюють рівень впливовості у суспільстві Римо-католицької церкви.

Переважна більшість матеріалів цієї групи сконцентрована в ЦДІАК, Державному архіві Житомирської області, Державному архіві Саратовської області та РДІА.

Фонди ЦДІАК містять матеріали, які дозволяють дослідникам проаналізувати характер взаємовідносин влади і Римо-католицької церкви на регіональному рівні, а саме в межах Київської, Подільської і Волинської губерній. Один з найбільших фондів, в якому сконцентровані справи, присвячені Римо-католицькій церкві, є фонд 442 – Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. Хронологічно фонд охоплює період з 1796 до 1916 рр., включає в себе 663 описи і 278 601 одиницю збереження. У справах фонду зібрано копії указів імператора, розпорядження Департаменту духовних справ, листування генерал-губернатора із Міністерством внутрішніх справ, єпископами та настоятелями римо-католицьких церков. Частина діловодної документації з нашої теми зберігається у фондах: 127 – Київська духовна консисторія, 707 – Управління Київського учбового округу, 2227 – Колекція документів Волинського музею.

Значний масив джерел другої групи зберігається у Державному архіві Житомирської області. Серед архівних документів, що стосуються нашої теми, важливе місце посідає фонд 178 – Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія. Він складається з 54 описів і хронологічно охоплює період з 1793 до 1917 рр. Більшість справ фонду – це матеріали церковного, офіційного діловодства – укази, циркуляри і розпорядження, протоколи консисторії, відомості єпископських маєтків, листування з губернатором і настоятелями монастирів, справи про переслідування католиків. До другої групи джерел також входять справи фондів: 90 – Візитатор римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської єпархії (частина матеріалів цього фонду раніше зберігалась у Харківському архіві), 96 – Луцько-Житомирський кафедральний капітул, 402 – Житомирський повітовий декан, 496 – Луцько-Житомирська католицька духовна семінарія, 679 – Римо-католицький парафіяльний костюл Святої Варвари міста Бердичів, Бердичівського повіту Київської губернії.

Особливе значення для нашої роботи мають матеріали, що зберігаються у фондах Державного архіву Саратовської області. Вони складають основу джерелознавчої бази з історії Тираспольської єпархії, до складу якої входила значна частина українських територій. Документи упорядковані в чотирьох фондах: 1167 – Канцелярія Могильовського архієпископа митрополита всіх римо-католицьких церков Російської імперії, 1267 – Херсонська римо-католицька духовна консисторія, 365 – Тираспольська римо-католицька духовна консисторія, 1166 – Могильовська римо-католицька духовна консисторія. Перші два фонди через свою нечисленність згодом приєднали до 1166 фонду і присвоїли йому назву Херсонська римо-католицька духовна консисторія, що значно більше відповідало змісту справ. Названі фонди зберігають у край важливу інформацію з історії поширення і розвитку католицизму в українських землях.

При написанні роботи також використовувалися фонди РДІА: 821 – Департамент духовних справ іноземних сповідань МВС, 822 – Римо-католицька

духовна консисторія МВС, 826 – Канцелярія митрополита римо-католицьких церков у Росії.

Частина діловодної документації зберігається в Національному історичному архіві Білорусі. У фонді 937 – Мінська римо-католицька консисторія, який налічує 594 справи й охоплює період з 1499 до 1887 рр., фонді 1781 – Могильовська римо-католицька консисторія і 3330 – Канцелярія Візитатора Могильовської римо-католицької духовної консисторії.

Інформація, яка має діловодний характер, також зберігається в Державних архівах Одеської та Миколаївської області. Зокрема, в Одеському архіві фонд 628 – Римо-католицькі парафіяльні церкви (костьоли) м. Одеси, с. Мангейм, Северинівка є симбіозом справ із фондів, втрачених у період Другої світової війни. Він складається з метричних книг і справи з діловодною документацією, до якої включені договори купівлі-продажу, плани та креслення першого Одеського римо-католицького костюлу в ім'я Успіння Пресвятої Діви Марії, фінансові документи, листування з управлінської діяльності.

Третю групу джерел складають програмні документи релігійних організацій конфесії. Названі джерела мають безпосереднє відношення до діловодного комплексу джерел. У них віддзеркалюється внутрішній устрій Римо-католицької церкви, мета, основні завдання, які стояли перед кліром, та методи їх реалізації, склад і система управління релігійних товариств, джерела фінансування і кошторис, основні правила діяльності. Вони, фактично, доповнювали і деталізували чинні норми існування церковних організацій, визначали їх специфіку. Програмні документи ділилися на Статути Римо-католицької церкви, благодійних товариств і римо-католицьких орденів.

Для реалізації поставлених у дослідженні завдань особливу роль відіграє четверта група джерел – документи статистичного характеру. Названа група безпосередньо пов'язана з діловодною документацією, до складу якої входять матеріали обліку та звітності, необхідні для нормального функціонування державних органів, суспільних і церковних організацій.

Органічно важливою складовою частиною джерел з теми дослідження є матеріали п'ятої групи – періодичні видання. Це кореспонденції, аналітичні статті, замітки, огляди, звіти. Їх специфічною рисою є комплексний, синтетичний характер, через те що в них представлено багато форм інформації – документальна, поточно-хронікальна, особистого характеру.

Серед періодичних видань, що використовувалися при дослідженні, варто відзначити «Киевскую старину» (виходила з 1882 року), «Киевские епархиальные ведомости» (виходили з 1861 року), «Подольские епархиальные ведомости» (виходили з 1862 року), «Волынские епархиальные ведомости» (виходили з 1867 року), «Русскую старину» (виходила з 1870 року), «Русский вестник» (виходив з 1856 року), «Вестник Европы» (виходив з 1866 року), «Вестник Западной России» (виходив з 1862 року), «Христианское чтение» (виходило з 1821 року).

До шостої групи джерел належать джерела особистого походження, які включають у себе щоденники, мемуари, листування, нотатки. На особливу увагу

заслуговують щоденники П. Валуєва, В. Ламздорфа, К. Победоносцева, О. Половцева, записки Ф. Вігеля, спогади С. Вітте та Д. Мілютіна.

У підрозділі 1.3 *«Методологічні основи дослідження»* підкреслено, що засади дисертаційної роботи становлять загальнонаукові принципи плюралізму, об'єктивності, гуманізму, світоглядності та цивілізаційного підходу. Використано загальнонаукові, спеціально-історичні методи та міждисциплінарні підходи. Зокрема, серед загальнонаукових застосовувались: системний підхід, структурно-функціональний метод, метод критичного аналізу, типологізації, логічний метод, порівняльного аналізу та синтезу, проблемний метод, що зумовило характер методологічної бази дисертації. Серед спеціально-історичних методів дисертантом використані – історико-ситуаційний, історико-хронологічний, біографічний, ретроспективний, історико-генетичний. Окрім того, евристичний метод, метод герменевтики, аксіологічний, соціологічний, біхевіористський (поведінковий) та статистичний методи виступили важливим інструментом у вивченні досліджуваної теми, дозволивши виділити ключові закономірності процесу при оформленні узагальнюючих тез і висновків.

Застосування окресленої теоретико-методологічної бази надало авторові можливість дослідити особливості становлення нормативно-правової системи, територіально-адміністративних, економічних змін Римо-католицької церкви в українських землях протягом кінця XVIII – XIX ст.

У другому розділі **«Становлення інституційної системи Римо-католицької церкви в Україні в контексті суспільних взаємовпливів»**, який складається з трьох підрозділів, розкрито та проаналізовано основні напрями правового забезпечення процесу формування системи управління Римо-католицької церкви наприкінці XVIII – у XIX ст.

У підрозділі 2.1 *«Формування адміністративно-територіальної системи Римо-католицької церкви в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття як прояв суспільних зрушень»* доведено, що після розділу Речі Посполитої і включення частини українських земель до складу Російської імперії розпочато процес зі знищення традиційних основ організаційної структури Римо-католицької церкви в Україні. Причиною радикальних перетворень у територіально-адміністративному устрої, а також створення світських органів управління духовними справами конфесії стала необхідність обмеження, а згодом і ліквідації самостійності Римо-католицької церкви. Конфесія становила серйозну загрозу для самодержавства в плані свого суспільно-політичного впливу. Тісний зв'язок із Римом, традиційна для Римо-католицької церкви непідконтрольність світським структурам управління, яскраво виражений національний характер церкви – все це робило з неї небезпечного ворога для встановлених імперських порядків. Наявність в імперії структури, яка могла значно змінити суспільно-політичні настрої передусім в Україні, означало для імперії втрату контролю над стратегічно важливим регіоном, що могло призвести до значних геополітичних зрушень не на користь Російської імперії. Водночас ліквідація самостійності конфесії шляхом зміни основ територіально-адміністративного устрою і введення Римо-католицької церкви у стан

підконтрольної світській владі організації вважались ефективним шляхом позбавлення конфесії її впливу на суспільно-політичні процеси в країні.

У контексті інтересів імперії територіально-адміністративну структуру Римо-католицької церкви в Україні було неабияк змінено. В результаті тривалих трансформацій сформовано Могильовську римо-католицьку єпархію, яка ставала митрополією для всіх римо-католиків України, Білорусі, Прибалтики та Росії. Це потягло за собою реформу всієї організаційної структури Римо-католицької церкви. На території України за новими правилами діяли Луцько-Житомирська єпархія, яка в середині 40-х рр. XIX ст. складалася з Житомирського, Луцького, Дубенського, Володимирського, Рівненського, Ковельського, Острозького, Заславського, Кременецького, Овруцького, Старокостянтинівського і Новгород-Волинського деканатів, і Кам'янецька єпархія, до якої на початку XIX століття входили Кам'янецький, Зиньковецький, Проскурівський, Летичевський, Літинський, Вінницький, Брацлавський, Балтський (Ольгопольський), Ямпільський, Могильовський, Ушицький деканати. У 1818 році до єпархії включили також міста Кишинів і Хотин, а 1824 року – всі бессарабські колонії. Частина ж українських земель, зокрема Херсонська, Таврійська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Слобідсько-Українська губернії, а також парафії Київської єпархії опинились у складі Могильовського архієпископства. Кордони єпархій привели у відповідність до кордонів губерній. Реформування територіально-адміністративного устрою в більшості випадків відбувалось без урахування інтересів Церкви і відповідного узгодження з Папою. Причина подібного ставлення до проблеми полягала в двох взаємовиключних ідеях. З одного боку, прагненні влади підкреслити відсутність будь-якої ваги Римо-католицької церкви в суспільно-політичному житті. З іншого боку, це необхідність ліквідації впливу конфесії на суспільство. Зазнало змін і управління Римо-католицькою церквою. Владу над усіма дієцезіями, а також католицькими монастирями, що відповідно до канонічного права знаходились у безпосередньому управлінні Папи, передавали єдиному католицькому єпископу, згодом митрополиту Станіславу Богушу-Сестренцевичу, якого фактично призначав російський уряд, всупереч існуючим нормам і правилам. Внаслідок низки указів Римо-католицька церква в українських землях виводилася з-під прямого контролю Папи. Все листування з папським престолом мало відбуватися тільки через посередництво і контроль світської влади. Встановлювався Регламент для Римо-католицької церкви, який не враховував основ канонічного права. Окрім того, створювалася система державних органів управління, зокрема Департамент духовних справ, включений до структури Міністерства внутрішніх справ.

У підрозділі 2.2 *«Зміни інституційних основ конфесії доби реформ і контрреформ другої половини XIX століття»* доведено, що в 60-х роках XIX століття, в результаті значного загострення національно-визвольного руху в Польщі та на території Правобережної України, самодержавство вкотре намагалось шляхом трансформації територіально-адміністративного устрою Римо-католицької церкви обмежити її вплив на суспільні процеси. Серед усіх губерній Російської імперії за

кількістю католиків, що в них проживали, виділявся ряд західних губерній – Віленська, Вітебська, Гродненська, Мінська, а також губернії Південно-Західного краю – Подільська і Волинська губернії, в яких, за офіційною статистикою, станом на середину XIX століття проживало 236 322 і 130 773 католиків, відповідно. Конфесія за чисельністю вірян у регіоні займала друге місце після православної. Більша частина прихожан, що концентрувалися на території Подільської і Волинської губерній, вбачала в Католицькій церкві символ незалежності та носія національних ідей. В умовах загострення національно-визвольного руху тенденція виявлялась у край небезпечною. З метою запобігання розповсюдженню революційних ідей та максимального скорочення кількості вірян і священників – активних носіїв радикальних поглядів – уряд вдався до чергової територіально-адміністративної реформи: 1865 року ліквідовано Кам'янецьку єпархію, а її парафій включено до складу Луцько-Житомирської дієцезії. Після ліквідації Кам'янецької дієцезії кількість парафій Луцько-Житомирської єпархії становила 258. Вже менше ніж за десять років їх стало 244. В наступні роки тенденція до скорочення парафій нікуди не зникла. Місцеве начальство продовжувало ініціювати відповідні заходи. Даний крок дозволяв поетапно скоротити кількість парафій і зробити процес спілкування вірян із представниками католицького священства вкрай незручним.

У 1857 році влада підготувала і випустила «Статут духовних справ іноземних сповідань», в якому частково систематизовані всі попередні розпорядчі документи, що стосувалися устрою Римо-католицької церкви. 1890 року Департамент духовних справ підготував нову редакцію правил управління конфесією в імперії. Зібрані в Статуті нормативні акти стали відповіддю самодержавства на рівень впливу Римо-католицької церкви в суспільстві. Влада єпископів і архієпископа у вирішенні духовних справ визнавалась лише формально. Всі питання щодо устрою Церкви, духовного життя мали вирішуватися і затверджуватися на рівні уряду. Насамперед, Римо-католицьку церкву реформували таким чином, щоб згодом ця конфесія, втративши більшу частину вірян, перетворилась на державну структуру, яка мала б лише зовнішні ознаки церковної організації.

У підрозділі 2.3 «*Тираспольська єпархія – продукт і чинник суспільних змін в Україні 40–90-х років XIX століття*» зазначено, що активне заселення територій Південної України іноземцями, значна частина яких сповідувала католицизм, а також вимоги Риму, направлені на захист прав римо-католиків в імперії, спонукали російський уряд переглянути територіально-адміністративний устрій Римо-католицької церкви в межах країни. Саме за таких обставин з'явилась нова, сьома, дієцезія в українських землях – Тираспольська. Відкриття нової єпархії не лише показник територіально-адміністративних зрушень у системі Римо-католицької церкви. Тираспольська єпархія стала фактичним доказом того, що Римо-католицька церква мала відчутний вплив на суспільно-політичне життя країни, зокрема через окремих високопосадовців римо-католицького віросповідання, які активно впроваджували проект створення нової дієцезії в життя. Всупереч існуючій суспільно-політичній системі взаємовідносин в імперії самодержавство йшло на

певні поступки конфесії і погоджувалося з необхідністю існування нової дієцезії, яка мала об'єднати навколо себе католиків Південної та Східної України, чисельність яких постійно збільшувалась.

Протягом другої половини ХІХ століття єпархія пройшла складний етап формування і розвитку, що пов'язано, насамперед, із неоднозначними відносинами, які склалися між самодержавством і Католицькою церквою. Водночас, спираючись на інформацію щодо чисельності деканатів і парафій в єпархії, доходимо висновку, що Тираспольська дієцезія мала певні преференції у порівнянні з дієцезіями Правобережної України, кількість парафій в якій постійно зменшувалася. Станом на 1856 рік Тираспольська дієцезія складалася з 4 деканатів. У 1878 році їх кількість збільшилась до 10, з яких 6 знаходилось у межах кордонів сучасної України. Відповідно, постійно зростала кількість парафій та збільшувалась чисельність вірян. Якщо на момент створення Тираспольської єпархії в ній проживало 124 306 вірян, то у 1882 році лише в парафіях, що знаходились у межах українських земель, зареєстровано 104 140 осіб католицького віросповідання, а в 1890 році – 176 017, що значно перевищувало кількість вірян, які проживали в межах усїєї єпархії на момент її утворення. Процес динамічного зростання кількості римо-католиків у регіоні пояснювався двома факторами – колонізаційною політикою російського самодержавства, яке шляхом різних заохочень спонукало до переїзду іноземців у регіон, та репресивними заходами, направленими проти римо-католиків Правобережної України. Останніх примушували переїздити в більш «безпечні», тобто віддалені, місця Південної та Східної України. Внаслідок указаних трансформацій Римо-католицька церква отримала офіційний статус у Південній та Східній Україні, а також можливість розвитку, а отже, і впливу на суспільно-політичне життя. Останнє викликало значне занепокоєння серед представників влади. Однак необхідність реалізації проектів щодо колонізації примушувала самодержавство дотримуватися досягнутих домовленостей із Папою стосовно нової дієцезії і більш лояльно ставитися до католиків Південної та Східної України, тим більше, що останні відчували себе на цих територіях колонізаторами, а не корінними жителями, які боролися за свої національні права з окупаційним режимом, як це було на території Правобережної України. А отже, і такого політичного впливу на суспільство від них влада не очікувала. Однак з метою недопущення подій 30–60-х років ХІХ століття, що відбувалися на території Правобережної України, уряд заборонив католикам Тираспольської дієцезії відкривати монастирі, які в Кам'янецькій та Луцько-Житомирській єпархіях стали центрами спротиву владі.

Протягом досліджуваного періоду самодержавство так і не створило єдиного документа, який би чітко регламентував систему управління конфесією та її територіально-адміністративний устрій. Кожен новий імператор вносив зміни, які залежали від його особистого ставлення до проблеми, виховання, світогляду, оточення, що значною мірою впливало на політико-правове становище Римо-католицької церкви в імперії та рівень можливостей конфесії в справі трансформації суспільної свідомості. Водночас Римо-католицька церква продовжувала відстоювати

свої права в питаннях внутрішнього устрою конфесії, що отримало свою реалізацію у справі створення нової Тираспольської єпархії.

У третьому розділі **«Римо-католицька церква в Україні перед запитам держави і суспільства (кінець XVIII – XIX ст.)»** представлено аналіз політико-правових та економічних складових суспільного впливу Римо-католицької церкви.

У підрозділі 3.1 *«Політико-правові засади суспільного впливу Римо-католицької церкви»* з'ясовано, що наприкінці XVIII століття конфесія значно активізувала свою діяльність, особливо на території Київщини та Брацлавщини. Стимулом до цього стало знищення Речі Посполитої, в якій провідну роль відігравала Католицька церква та політика Росії, що, захопивши частину земель, з міркувань політичної доцільності, проводила політику подвійних стандартів і в рамках якої навіть обіцяла не втручатися у справи церкви. Отже, на території Правобережної України у визначений період значно збільшується кількість римо-католицьких церков. Цей процес пояснюється потребами Римо-католицької церкви відстояти свої позиції вже в православній країні та надати священикам можливість посилити свій вплив на вірян. Однак у XIX столітті ситуація поступово починає змінюватися. Значно посилено контроль за діяльністю конфесії з боку влади, ліквідовано самостійність монастирського життя. Посилення тиску не лише на Римо-католицьку церкву, а й на суспільство в цілому викликало спротив з боку місцевого населення. Аби не втратити контроль над новопридбаними землями, самодержавство вдається до більш жорстких форм контролю над конфесією. Причина – її значний суспільний вплив. У першій половині XIX століття Римо-католицька церква фактично перетворилась на духовного пастиря пригноблених народів. Зростанню популярності частково сприяло і те, що конфесія знаходилася фактично в опозиції по відношенню до встановлених порядків. Насамперед йдеться про територію Правобережної України.

Найбільшим проявом опозиційних настроїв Римо-католицької церкви стала участь католицького кліру та вірян у подіях 1830–1831 років. У цей період самодержавство повністю починає ототожнювати поняття «національно-визвольний рух» і «Римо-католицька церква». Ідеологія Римо-католицької церкви, в сукупності з національною ідеєю, вплив римо-католицького духовництва на населення, який добре простежувався через проповіді священиків та їх безпосередню участь у революційних подіях, були, на думку можновладців, одним з вирішальних факторів під час повстання. Це стало для російського самодержавства законною підставою для переслідування Римо-католицької церкви. В результаті узаконені репресії мали кілька наслідків: 1) Римо-католицька церква все більше перетворювалась на ідейно-духовне ядро національно-патріотичних сил, причому як польських, так і українських; 2) у суспільстві продовжував поглиблюватися розкол за релігійною приналежністю; 3) свобода віросповідання остаточно перетворювалась на порожній звук; 4) тиск і переслідування представників Римо-католицької церкви провокували в суспільстві викривлене уявлення про порядність, моральність і вірність. Отже, кінець XVIII – перша половина XIX століття для Римо-католицької церкви стали періодом складної, запеклої боротьби за свої права і вплив на суспільство.

Висвітленню ролі конфесії в подіях 60-х років XIX століття, коли розпочалася друга хвиля національно-визвольних змагань польського та українського народу, а також наслідкам політичної кризи для суспільно-політичних позицій РКЦ присвячений підрозділ 3.2 *«Позиції Римо-католицької церкви щодо загострення суспільно-політичної ситуації в другій половині XIX століття»*. З'ясовано, що в другій половині XIX століття Римо-католицька церква продовжувала вести активну боротьбу за своє право впливати на суспільно-політичні процеси в країні. Насамперед це проявилось через активну участь представників конфесії у подіях 1863–1864 років, коли розпочалася друга хвиля національно-визвольної боротьби поневолених народів. Римо-католицькі священики не лише ідейно підтримували повстанців через проповіді, проведення маніфестацій, панахиди за загиблими у повстанні, збір коштів на потреби революціонерів, з'їзди духівництва з метою скріплення союзу між повстанцями та кліром. Вони, як і в подіях 30-х років XIX століття, брали безпосередню участь у повстанні, перетворивши монастирі і церкви у притулки і бази постачання для незгодних із існуючим режимом. У результаті цього протистояння конфлікт між конфесією і владою ще більше загострюється.

Відчувши реальну силу впливовості Римо-католицької церкви на суспільні процеси, самодержавство розпочинає наступний етап поступового нищення Римо-католицької церкви в Україні через опрашковлення і русифікацію. При цьому реальні наміри влада приховувала під заявами про релігійну свободу в імперії і захист прав представників усіх конфесій. У той же час були надані необмежені можливості місцевим адміністраціям і Православній церкві для цілеспрямованого тиску на римо-католицьку конфесію в Україні та реалізацію прийнятих урядом і імператором рішень про обмеження її прав і свобод. Усі ці заходи були викликані усвідомленням факту значного суспільно-політичного впливу Римо-католицької церкви.

У підрозділі визначено тісний зв'язок між опозиційно налаштованим дворянством і Католицькою церквою, яка стала символом свободи і збереження національної ідентичності не тільки для поляків, а й для українців, які склали три чверті прочан від загальної кількості католиків в Україні. Антагонізм, який існував у відносинах між владою і Римо-католицькою церквою, значно посилювався внаслідок політичних подій періоду, на які безпосередній вплив мали представники римо-католицької конфесії через духовно-ідеологічну діяльність і активну участь у повстаннях.

Передусім треба мати на увазі, що у владній верхівки не існувало однозначного ставлення до вирішення цього болючого питання. Ступінь обмеження прав католиків певною мірою залежала від місцевої влади, насамперед від морального рівня окремих її представників, а також зв'язків, які вони мали з духівництвом і вірянами конфесії. Відчутна частина місцевого чиновництва була вірянами Римо-католицької церкви або просто симпатизувала конфесії. Карні справи, відкриті проти священиків і чиновників, які брали активну участь у національно-визвольному русі, є прямим доказом цього. Цей факт також є показником впливу Римо-католицької церкви на суспільство.

Аналіз джерел, врешті-решт, дозволяє говорити, що, всупереч застосованому арсеналу різноманітних методів боротьби з Католицькою церквою, останній не лише вдалося встояти, але й зберегти свої позиції в суспільстві. Навіть наприкінці ХІХ століття, після низки вжитих репресивних заходів, чиновники продовжували відзначати значний вплив Римо-католицької церкви на суспільство, котра, на погляд місцевої адміністрації, становила значну конкуренцію Православній церкві.

У підрозділі 3.3 *«Господарське життя Римо-католицької церкви як економічне підґрунтя її впливовості»* визначено, що, всупереч політичному, правовому та економічному тиску, Римо-католицька церква активно займалася веденням господарської діяльності. На рубежі ХVІІІ–ХІХ століть конфесія вважалась одним з найпотужніших землевласників на території Правобережної України. В церковних маєтках активно розвивалося землеробство, бортництво, рибальство, садівництво, млинарство, гуральництво, залізорудне виробництво та ковальство. Виробництво сільськогосподарської та ремісничої продукції з надлишком дозволяло конфесії брати участь у торгово-грошових відносинах, від чого церква отримувала значні прибутки. Важливим є те, що свої фінансові можливості Римо-католицька церква використовувала не лише для підтримання відносно нормальної життєдіяльності, але й у благодійній справі. Значна частина коштів конфесії використовувалася з метою відкриття та утримання сиротинців і богаділень. Саме це надавало господарській діяльності церкви особливого значення в плані її впливовості на суспільні процеси. Доброчинні внески, що збиралися спільними зусиллями духівництва та вірян на утримання та допомогу нужденним, зміцнювали авторитет конфесії.

Економічна незалежність Римо-католицької церкви дозволяла їй бути самостійною та впливовою на всіх рівнях суспільного життя. Однак це входило у протиріччя з політикою владних структур. Протягом ХІХ століття влада проводить ряд заходів, спрямованих на обмеження господарської активності Римо-католицької церкви: постійно зменшується кількість «зайвих» римо-католицьких костельців і монастирів, проводиться секуляризація майна, контролюються та обмежуються прибутки церкви. Заходи влади не обходили стороною і прихожан-католиків. Наприклад, закон від 10 грудня 1865 року забороняв купівлю землі в Південно-Західному краї особам польського походження. А маєтки, що були секвестровані, господарі мали продати протягом двох років особам російського походження православного або протестантського віросповідання. Таким чином, було поставлено під контроль питання чисельності неблагонадійного населення не просто польського походження, а саме римо-католицького віросповідання через обмеження його маєтностей. Скорочення чисельності прихожан Римо-католицької церкви позбавляло можливість священикам впливати на них і сприяти об'єднанню вірян навколо ідейного ядра незадоволених режимом.

За переконанням чиновників, економічно залежна Римо-католицька церква мала стати більш покірною. Таким чином, економічний тиск на конфесію здійснювався в рамках загальноімперської політики, направленої на ліквідацію суспільно-політичного впливу Римо-католицької церкви. Навіть наприкінці ХІХ

століття, коли окремі закони, що обмежували права Римо-католицької церкви, скасовано або внесені поправки в них, – конфесія так і не повернула собі фінансову незалежність, яка в минулому слугувала значною опорою в справі розповсюдження свого впливу на суспільство.

Отже, основними позиціями, що вказують на достатньо високий рівень впливовості Римо-католицької церкви в суспільстві визначено такі: 1) активна участь представників конфесії у революційних подіях 30–60-х років XIX століття, направлена на відстоювання своїх позицій у суспільстві, а також духовно-ідеологічне обґрунтування боротьби поневолених народів; 2) практична реалізація своєї впливовості через ведення господарської діяльності, результати якої втілювались, зокрема, у благодійній справі; 3) значний рівень утисків з боку влади, що проявлявся шляхом прийняття відповідних політичних рішень та економічних обмежень і був би абсолютно нелогічним у випадку, коли б Римо-католицька церква не мала відповідного рівня впливовості, що міг би загрожувати існуючій системі.

У четвертому розділі «**Суспільна роль парафій Римо-католицької церкви в Україні**» представлено аналіз місця та ролі мережі парафій Римо-католицької церкви в суспільно-політичному розвитку окремих регіонів України.

Підрозділ 4.1 «*Розгортання діяльності римо-католицьких парафій в землях Північного Причорномор'я*» характеризує особливості процесу становлення Римо-католицької церкви в XIX столітті на визначених територіях, яка стрімко розвивалась, незважаючи на певні труднощі. Згідно з метричними книгами, переважаюча частина вірян конфесії була шляхетного походження. В основній масі це військові чини, особи, які обіймали певні посади в місцевих органах управління, представники промислової еліти, діячі культури та освіти. Всі вони не лише регулярно відвідували храми, а й робили значні пожертви на їх утримання та ремонт, сприяли розвитку благодійної справи, освіти, насамперед парафіяльних шкіл. Наявність визначеної соціальної групи в складі вірян конфесії сприяла посиленню впливу Римо-католицької церкви в землях Північного Причорномор'я. Цифровим показником цього є значна різниця кількості вірян на початку та наприкінці XIX століття. Зокрема, у Херсоні чисельність вірян у період з 1842 до 1896 року зросла, відповідно, з 396 осіб до 2 924; у Миколаєві у 1831 році католиків налічувалось 653 особи, 1890 році – 4 075; в Одесі станом на 1841 рік зареєстровано 4 022 вірян Римо-католицької церкви, а в 1890 році – 13 232 особи. Одним із джерел поповнення вірян конфесії в регіоні, всупереч заборонам, став перехід з інших віросповідань у римо-католицтво. До такого кроку віруючих спонукав привабливий образ церкви, створений католицькими вірянами та священниками.

Отже, процес формування римо-католицьких громад наприкінці XVIII – на початку XIX століття, який характеризувався насамперед згуртуванням вірян, що на матеріальному рівні проявлялося у будівництві храмів, згодом привів до появи у Північному Причорномор'ї добре організованої групи суспільства, яка мала вплив на розвиток регіону. Опосередкованим доказом цього є нагороди від держави, що отримували за свою діяльність представники Римо-католицької церкви. Так, Ландауський декан, почесний канонік Никодим Черняхівич отримав ордени святої

Анни 3 ступеня та святого Станіслава 3 ступеня, якими нагороджувалися особи за військові, цивільні заслуги та суспільно-корисну діяльність, а також імператорський наперсний хрест і знак Червоного Хреста.

Підрозділ 4.2 *«Зміцнення суспільних позицій осередків Римо-католицької церкви на півострові Крим, Східній Україні, Приазов'ї та Нижньому Придніпров'ї»* присвячений становленню та розвитку римо-католицьких громад Криму, Східної України, Придніпров'я та Приазов'я, вірянами яких, у більшості своїй, були колоністи краю, що спонукало до активізації суспільного розвитку визначених територій. Основна заслуга в цьому належала місцевим громадам вірян, які за свій власний рахунок будували костьоли, утримували їх в належному стані, а також значну кількість грошей від пожертвувань спрямовували на розвиток шкіл при церквах та відкриття і функціонування благодійних товариств. В одному Харкові таких благодійних організацій у ХІХ столітті засновано щонайменше чотири. Це пояснювалось тим, що харківська римо-католицька громада, до якої входило багато осіб, що належали до впливових, заможних прошарків суспільства, – викладачі Харківського університету, лікарі, архітектори, інженери, військові, чиновники, промисловці – завжди займала активну суспільну позицію та не шкодувала коштів на благодійну діяльність. Окрім того, представники католицьких громад залишили відбиток і в соціально-економічному розвитку регіону. Зокрема, архітектор Болеслав Михайловський, який керував спорудженням церкви у Харкові, доклав багато зусиль до благоустрою міста. За його проектами побудовано вісім мостів у Харкові, проводились меліоративні роботи, мощення вулиць, устрій тротуарів, розбивка скверів, прокладення кінної залізниці, проведення міського водогону.

Відданістю своїй справі відзначалися служителі Римо-католицької церкви регіону. Незважаючи на значні відстані між селищами однієї парафії, відсутність нормальних доріг, нестачу відповідної кількості ксьондзів, священики з максимальною віддачею підходили до виконання своїх обов'язків. Це значною мірою сприяло поширенню впливу Римо-католицької церкви в регіоні. Окрім того, римо-католицькі священики відзначались поміркованістю, розсудливістю та толерантним ставленням до представників інших релігійних громад. Попередній досвід невдалої національно-визвольної боротьби на території Південно-Західного краю, в якій активну участь брало римо-католицьке духовництво, репресії, та, швидше за все, розуміння того факту, що вони не є корінними жителями регіону, а складають лише окрему групу колоністів, підштовхнуло Римо-католицьку церкву до відмови від шляху боротьби. В умовах адаптації до нових реалій життя та пошуку способів впливу на суспільство Римо-католицька церква обрала толерантність. Саме цей шлях надавав їй можливість не лише закріпитися на нових землях, а й повернути на свій бік частину населення. Наприклад, в Ейхвальдській парафії станом на 1839 рік налічувалось 1 749 осіб. Через двадцять років громада збільшилась до 3 577 осіб. Більше ніж у п'ять разів за тридцять років збільшилася громада католиків у Керчі. Така тенденція спостерігалась і в інших землях регіону.

Водночас, незважаючи на статус колоністів і законодавчо закріплені гарантії свободи віросповідання, римо-католицькі громади регіону так само, як і громади

Правобережної України, відчували на собі тиск з боку самодержавства. Однак була відмінність, яка полягала в тому, що пригнічення не було настільки всеохоплюючим. Окрім того, суспільно-політичні обставини та соціально-економічні складові розвитку названих земель значно відрізняли їх від Південно-Західного краю, що робило зайвим проведення системних репресивних заходів проти представників конфесії визначеного регіону. Поряд із цим влада в особі місцевого чиновництва, а також поборників Православної церкви неодноразово через пресу, проповіді, публічні виступи намагалася налаштувати місцеве населення проти римо-католиків. Окрім того, дієвим, на думку владних структур, механізмом стримування кількості римо-католицьких громад була розтягнута в часі процедура надання дозволів на будівництво церков, відкриття благодійних товариств. Так, наприклад, римо-католицька громада Севастополя боролася за право мати свою церкву в місті з 1837 року. Остаточо питання вирішено тільки в 1900 році. В Катеринославі справа з отриманням дозволу на будівництво храму та його спорудження розтягнулася на 35 років. Перший рапорт від ямбурзького курата Домініка Зіббіні з проханням дозволити будівництво костюлу в Катеринославі датовано 1842 роком. Дозвіл отримано 1872 року. А в 1877 році спорудження костюлу в місті було завершено. Безумовно, подібні заходи мали певний вплив на ситуацію, однак процес розвитку римо-католицьких громад не зупинявся, а конфесія продовжувала впливати на суспільне життя регіону, важливою складовою якого був духовний компонент. Окрім того, матеріальне втілення духовного, через будівництво мережі церков, які до сьогодні становлять культурно-історичну цінність, також відіграло значну роль у збагаченні культурного рівня регіону.

У підрозділі 4.3 *«Посилення впливу релігійних громад Римо-католицької церкви Правобережної України на суспільно-політичне життя регіону»* зауважується, що римо-католицькі громади цієї території наприкінці XVIII – у XIX ст. стикаються з низкою обставин, які змінюють умови життєдіяльності конфесії та впливають на її суспільні позиції. Наприкінці XVIII століття, коли репресивний тиск державного апарату не набув ще системних ознак, Римо-католицька церква продовжує нарощувати свій вплив на території Правобережної України. Свідченням цього є значне збільшення чисельності вірян, а також суттєве розширення мережі католицьких храмів. На рубежі XVIII–XIX століть на території Правобережної України діяло близько 300 костюлів. Протягом перших десятиліть XIX століття лише в межах Луцько-Житомирської дієцезії побудовано ще 30 нових католицьких храмів, а частина старих перебудована або відремонтована. Збільшення кількості церков, а відповідно, священиків і вірян, потужний економічний потенціал парафій – все це давало можливість конфесії посилювати свій вплив на суспільний розвиток краю. Частина парафіян, які мали достатньо високий соціальний статус, не лише фінансово підтримували Римо-католицьку церкву, яка ставала все більш незалежною від зовнішніх обставин, а й надавали їй можливість поширювати притаманну Римо-католицькій церкві ідеологію. Однак згодом, посиливши свої позиції в регіоні, царська адміністрація розпочинає запеклу боротьбу з впливом церкви на суспільство регіону.

У цілому, суспільна роль парафій Римо-католицької церкви в Україні значною мірою залежала від певного регіону та особливостей розвитку окремих суспільно-політичних етапів, про що йшлося в попередніх розділах. Діяльність парафій у землях Північного Причорномор'я, на півострові Крим, у Східній Україні, Приазов'ї та Нижньому Придніпров'ї, спрямована на посилення позицій Римо-католицької церкви, мала значні позитивні наслідки. Останні проявлялись у розширенні мережі парафій, збільшенні кількості парафіяльних шкіл, активній благодійній діяльності. Цьому сприяли різні фактори. З одного боку, активність переселенців католицького віросповідання, які потребували відповідного рівня реалізації своїх духовних потреб. З іншого – зацікавленість влади у динамічному розвитку новоутворених колоній, рушійною силою яких були, в тому числі, колоністи іноземного походження, що сповідували католицизм. Релігійні громади Правобережної України, що мали багатовікову історію та сталі традиції, опинившись у межах православної країни, зіткнулися з антагонізмом влади, яка задіяла всі наявні в арсеналі методи боротьби з суспільною групою, що вибивалась із загальноімперського контексту. Перебуваючи в інших умовах, католицькі громади регіону змушені були, насамперед, постійно боротися за право існування. Водночас вони не полишали справ, направлених на підтримку представників нужденних верств населення, що посилювало їх суспільну роль.

У п'ятому розділі **«Соціально-культурний аспект діяльності Римо-католицької церкви в Україні кінця XVIII – XIX століття»** розглядається вплив Римо-католицької церкви на культурно-освітню та соціальну сфери життєдіяльності суспільства.

У підрозділі 5.1 *«Діяльність Товариства Ісуса та його вплив на суспільну думку в Україні кінця XVIII – початку XIX століття»* проведено дослідження основних аспектів діяльності Товариства Ісуса в українських землях, які мали значний вплив на суспільні процеси. Причому цей вплив ніколи не був однозначним. У той час, коли орден ліквідовано в країнах Західної Європи, російська влада в особі Катерини II, Павла I та інших можновладців, навпаки, всіляко підтримувала діяльність цієї організації, посиляючись на те, що орден є опорою уряду в питаннях устрою суспільства, а також враховуючи високий рівень викладацьких якостей єзуїтів, що мало позитивним чином вплинути на суспільно-політичний розвиток. І справді, поряд із специфічними методами поширення ідей Римо-католицької церкви в традиційно православному регіоні, які не завжди сприймалися навіть місцевими католиками, єзуїти дали поштовх для значного піднесення культурного та освітнього рівня суспільства. Наприклад, єзуїтські місії, які почали з'являтися в південних та східних українських землях, на думку сучасників, значно покращили рівень суспільного розвитку регіону. Меси, які проводились єзуїтами, контроль за школами, благодійна діяльність – все це мало відчутний позитивний вплив на культурний та освітній розвиток регіону. Розроблена орденем система освіти виявилася не просто якісною, а високоефективною. Саме тому єзуїтські навчальні заклади такого рівня, як, наприклад, Кам'янець-Подільський єзуїтський колегіум, користувалися значним

попитом не лише серед молоді католицького віросповідання, але й серед представників Православної церкви.

Відкриття колегій, шкіл у регіонах, які згодом перетворилися в центри освіти і науки, не тільки посилювало потяг молоді до отримання якісної освіти. Фактично система освіти, принесена в українські землі єзуїтськими педагогами, частково стала основою для побудови своєї власної, вітчизняної освіти. Отже, вплив Товариства Ісуса на суспільний розвиток українських земель відчувався навіть після ліквідації ордену та висилки єзуїтів з Російської імперії у 1820 році. Політика влади стосовно цієї організації залежала від особистих уподобань імператора та його оточення, а також від особливостей внутрішньої і зовнішньої політичної ситуації. Тобто орден, як і вся церква для російського самодержавства, виконував роль інструмента, за допомогою якого реалізовувались певні цілі та завдання у великій грі інтересів. Єзуїти добре розумілися на ситуації і всіляко намагалися її використати в реалізації своєї мети – поширення впливу Римо-католицької церкви на суспільну думку в Україні.

У підрозділі 5.2 *«Внесок римо-католицьких освітніх закладів у соціально-культурний розвиток України»* дисертантом визначено, що з початком ХІХ ст. католицька освіта переживала часи злету. Хоча вона, фактично, не фінансувалася з державного фонду, але в той же час новий адміністративний апарат Російської імперії був не готовий до корінних перебудов місцевого устрою. Стосувалося це й освіти. Чиновники не мали можливості за такий короткий час облаштувати на приєднаній території, а саме в Правобережній Україні, відповідну кількість навчальних закладів, які б задовольняли потреби суспільства. Не вистачало і кваліфікованих педагогічних кадрів православного віросповідання. Відповідно, певний час самодержавство виявляло толерантність в освітньому питанні. Результатом діяльності створеної ще за часів Речі Посполитої Едукаційної комісії стала поява нової системи навчальних закладів з високим рівнем викладання. Академічні школи в Луцьку, Кременці, Житомирі сприяли підвищенню освітнього рівня молоді в регіонах. Використовуючи цей досвід, а також з метою подальшого поліпшення якості освіти, самодержавство дотримується нейтралітету та традиційних для регіону форм управління галуззю, зокрема в питаннях розширення мережі католицьких навчальних закладів. Створені у 1803 році Віленський та Харківський навчальні округи, які очолювали князь Адам Чарторийський та граф Северин Потоцький, відомі своїми прокатолицькими поглядами, значно посприяли розвитку початкових, середніх та вищих католицьких освітніх закладів, в яких, окрім викладання загальноосвітніх дисциплін, вивчалися предмети релігієзнавчого змісту з метою прищеплення відповідних світоглядних позицій. Розгалужена мережа католицьких закладів освіти потребувала значного фінансування. Питання вирішувалося за рахунок створення едукаційних фондушів – маєтків, які приватні особи з благочинною метою передавали на утримання навчальних закладів. Значного успіху в справі їх фінансування досяг візитатор Волинської, Київської та Подільської губерній Тадеуш Чацький. Саме він ставив собі за мету заснувати якомога більше парафіяльних шкіл та повітових училищ, в яких надавалася б якісна

освіта. Значну фінансову і духовну підтримку в цій справі він знайшов у ієрархів Римо-католицької церкви. В результаті звернення до представників церкви та проведених внаслідок цього зборів усього духівництва Луцько-Житомирської єпархії в її межах при всіх костьолах і монастирях відкривалися школи, які утримувалися за рахунок церкви. Мобілізації духівництва в даному питанні сприяв єпископ Каспер Цецішовський, який зарекомендував себе як активний прихильник розвитку парафіяльного шкільництва.

Становище католицької освіти змінилося в 30–60-х роках XIX століття. В цей період прийнято рішення про ліквідацію католицьких закладів освіти та їх реорганізацію в православні. Виключення становили лише парафіяльні школи на території Південної, Східної України та Криму, які продовжували діяти протягом усього XIX століття. Однак у них молодь отримувала лише початкову освіту. Окрім того, матеріально-технічне забезпечення закладів не досягало рівня католицьких освітніх закладів Правобережної України. Отже, знищення римо-католицької системи освіти в одній частині України та продовження її функціонування у вигляді початкових навчальних закладів в іншій залишило можливість Римо-католицькій церкві впливати на суспільно-політичне життя, однак в обмеженій формі.

У підрозділі 5.3 *«Благодійно-культурницька діяльність Римо-католицької церкви як інструмент світоглядних впливів»* представлено благодійну діяльність і культурно-просвітницький рух Римо-католицької церкви та громади. З кінця XVIII і до 30-х років XIX століття добродійність переживала часи розквіту. Період характеризує, насамперед, підтримка церквою і католицькою громадою освітньої сфери. Найбільш чітко це простежувалось у межах Віленського навчального округу, до якого входила частина українських земель; менш виразно цей процес проявлявся у Харківському навчальному окрузі. Пояснювалось це молодістю місцевих католицьких громад, які мали, насамперед, облаштуватися на нових місцях. Також до їхніх першочергових завдань входило будівництво храмів, на які збиралися значні суми добродійних пожертв, після чого громади колоністів отримували можливість відкривати парафіяльні школи.

З 30-х років XIX століття влада змінює своє ставлення до Римо-католицької церкви. В цей період розпочато планомірну ліквідацію Римо-католицької освіти, монастирів, костьолів, у першу чергу в Правобережній Україні. Виходить низка нормативно-правових документів обмежувального характеру, які, безумовно, вносять корективи в діяльність добродійних організацій. Обмежується фінансова самостійність церкви. Контроль за благодійною діяльністю з боку держави стає всеохоплюючим. Розгалужена система Приказів громадської опіки поступово перебирає під свій контроль більшість благодійних інституцій.

У 80–90-х роках XIX століття католицька конфесія, оголошена після значних втрат минулих років, почала реалізовувати свою місію через благодійні товариства. Благочинна діяльність отримує друге дихання. Цей період характеризується масовим відкриттям благодійних товариств при римо-католицьких церквах по всій Україні. Вони займалися організацією притулків, сиротинців,

шпиталів, їдалень, допомагали нужденним з їжею, одягом, грошима, паливом, ліками, займалися працевлаштуванням та іншими питаннями.

У **висновках** наведено основні результати дисертаційного дослідження, що виносяться на захист і зводяться до наступних положень:

1. Огляд вітчизняної та закордонної історіографії свідчить про те, що діяльність Римо-католицької церкви в Україні у встановленні хронологічні рамки та її вплив на суспільно-політичне життя досліджені недостатньо. Так, у більшості робіт дореволюційної історіографії автори дотримувались офіційного політичного курсу, направлено на оправославлення всіх громадян держави. Більш повно відтворювали тему польські дослідники історії Римо-католицької церкви, зокрема тієї її частини, що знаходилась у межах Правобережної України. Радянська історіографія відзначилася антирелігійним змістом досліджень і визначенням місця римо-католицького духовництва в міжкласовій боротьбі. Працям істориків діаспори притаманне позитивістське осмислення ролі Церкви в історії суспільства та критичне ставлення до рішень і дій російської влади. Однак безпосередньо сама історія Римо-католицької церкви кінця XVIII – XIX століття в Україні не стала предметом цих наукових розвідок. Сучасну історіографію відрізняють від попередніх періодів наступні тенденції: відродження інтересу до церковної історії і поява значної кількості наукових товариств, лабораторій, часописів, збірок наукових праць, матеріалів конференцій, присвячених питанням конфесійного розвитку; відокремлення один від одного світських і церковних досліджень; пошук дослідниками нових методологічних підходів у розв'язанні актуальних питань церковної історії; зменшення зайвої емоційності та упередженості в оцінках діяльності конфесії; поширення альтернативних поглядів на історію Римо-католицької церкви та її відносин із Православною церквою. Окремі аспекти проблеми знайшли відображення в зарубіжній літературі, зокрема білоруській, польській, російській.

Незважаючи на значну історіографічну базу, обрана тема в наукових працях висвітлена лише опосередковано. В історичній літературі не представлені особливості розвитку і функціонування Римо-католицької церкви кінця XVIII – XIX століття на всій території України, що входила до складу Російської імперії, та повною мірою не розкриті її роль і місце в суспільному житті України.

2. Інформаційний потенціал джерельної бази дослідження визначається наявністю потужної та репрезентативної документальної спадщини, яка представлена як опублікованими, так і неопублікованими джерелами. Їх обсяг, рівень інформативності, різноманітність і взаємодоповнюваність дозволяють у повному обсязі виконати поставлені завдання. Нормативно-правові акти, а також матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства, які віддзеркалюють позицію держави і Церкви, владних структур і громадських організацій у справі реалізації політики самодержавства відносно Римо-католицької конфесії та інші питання, складають ядро джерельної бази дослідження.

3. Доведено, що наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття сформовано територіально-адміністративну систему Римо-католицької церкви в

Україні згідно з уявленнями та пріоритетами імперської влади. Протягом визначеного часу самодержавство реалізовувало мету, спрямовану на підкорення конфесії своїй владі і максимальне вилучення її з-під впливу Риму. Реформи, що проводились у системі адміністративного управління духовними справами, часто характеризувались певним сумбуром і неузгодженістю, а також яскраво вираженим негативним ставленням до Церкви, що маскувалось у форму глибокого занепокоєння з приводу кризового стану Римо-католицької церкви і намагання надати допомогу у відповідь на прохання вірян і духовництва конфесії.

Друга половина XIX століття для Римо-католицької церкви стала періодом продовження радикальних змін, які торкнулися всіх сфер її життєдіяльності, включно з територіально-адміністративним устроєм і системою управління духовними справами. В цей час остаточно сформувались усі структури духовного і світського управління Римо-католицькою церквою. Наприкінці XIX століття в українських землях діяло дві дієцезії – Луцько-Житомирська і Тираспольська, а частина територій, зокрема Слобожанщина, залишалася включеною до складу Могильовської митрополії. Порозуміння між Римом і Росією з приводу облаштування Римо-католицької церкви в імперії, знайдене у 1847 році, виявилось нетривалим. Рішення уряду, якими порушувались канонічні права Римо-католицької церкви, одночасно розривали відносини між місцевим католицизмом і Папою та невпинно погіршували становище католиків в імперії.

4. На основі численних документів встановлено, що процес формування системи органів державного управління духовними справами проходив у відповідності до офіційної політики абсолютизму. Її направленість фокусувалася на підкоренні державній владі всіх сфер суспільно-політичного життя країни. Римо-католицька церква, яка безпосередньо підпорядковувалась Папі, за нових умов мала відійти під управління адміністративних цивільних установ, таких як Міністерство духовних справ і народної освіти, а згодом – Департаменту духовних справ іноземних сповідань у складі Міністерства внутрішніх справ. Цим імперська влада підкреслювала загальноадміністративний характер управління неправославною церквою.

5. Встановлено, що нормативно-правова база, на основі якої формувалися умови існування Римо-католицької церкви, створювалася у складних, неоднозначних умовах внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації. Значною мірою на неї впливали стосунки світської влади з Римом, які вибудовувалися за складною схемою. Російська імперія одночасно намагалась вирішити два завдання: 1 – ліквідувати будь-які прояви інакомислення в приєднаних землях, у тому числі через руйнацію Римо-католицької церкви; 2 – не втратити своїх позицій на міжнародній арені, зокрема, через поетапне обмеження прав і свобод Римо-католицької церкви в імперії. Завдання суперечили одне одному і відповідним чином відбивались у нормативно-правових аспектах існування Римо-католицької церкви. Водночас саме це протиріччя пояснювало позицію влади, яка погодилась на укладення Конкордату 1847 року, хоча всіма законними і незаконними методами намагалась уникнути реалізації пунктів угоди, а через кілька років узагалі

відмовилась від неї. Сформована за таких обставин протягом визначеного часу нормативно-правова система призвела до перетворення Римо-католицької церкви в опозиційно налаштовану по відношенню до владних структур організацію.

6. Визначено, що політика Російської імперії відносно Римо-католицької церкви в період загострення політичної ситуації була спрямована на поступове знищення останньої шляхом опрацювання, русифікації та економічного тиску. Критичного рівня ситуація досягла в 30–60-х роках XIX століття, після придушення польських повстань. Влада фактично отримала легітимне право на переслідування конфесії. Внаслідок репресій Римо-католицька церква остаточно перетворилась на ідейно-духовне ядро національно-патріотичних сил, причому як польських, так і українських.

В останні роки XIX століття ситуація почала змінюватись. Посилення невдоволення у суспільстві, пожвавлення суспільно-політичних рухів, зростання кількості запитів з боку католицького духовництва щодо пом'якшення системи управління Римо-католицькою церквою, кадрові зміни в уряді, прихід до влади Миколи II – все це в сукупності поступово привело до скасування або доопрацювання законів, які мали репресивно-обмежувальний характер. Однак їх реалізація наштовхнулася на ряд труднощів, що не дозволило радикально змінити становище конфесії. Лише в 1905 році, з проголошенням указу «Про зміцнення початків віротерпимості», розпочався новий період відносин між владою та церквою. Навіть після десятиліть цілеспрямованого нищення Римо-католицької церкви конфесія і наприкінці XIX століття, за висновками місцевих адміністрацій, продовжувала зберігати свої позиції та впливати на суспільство.

7. З'ясовано, що економічна діяльність Римо-католицької церкви відігравала значну роль у розвитку соціально-економічної сфери України. Політичні зміни кінця XVIII століття поставили економічне становище Римо-католицької церкви України повністю в залежність від дій російської адміністрації. Водночас слід зазначити, що внаслідок вагомого суспільно-політичного та економічного впливу конфесії на життєдіяльність українських земель влада мусила періодично послаблювати тиск, використовуючи принцип «батога і пряника». З моменту входження Правобережної України до складу Російської імперії, в якій процес секуляризації церковного майна набув офіційного підтвердження ще 1764 року, Римо-католицька церква опинилася перед загрозою втрати своєї фінансової самостійності. До 30-х років XIX століття секуляризація передусім стосувалася православних і греко-католицьких монастирів. Тотальна конфіскація землеволодінь католицьких монастирів розпочалась після листопадового повстання 1830–1831 року. Процес вилучення церковного майна державою продовжувався і в наступні роки, хоча, безумовно, основна частина володінь конфіскована в другій чверті XIX століття. Це перетворило конфесію на цілком залежний від царської влади інститут, в якому духовні особи отримували від держави платню на рівні з чиновниками та мали узгоджувати будь-які питання економічного характеру (від ремонту церкви до благодійних внесків) із представниками владних структур.

8. Здійснений на основі широкої джерельної бази аналіз процесу становлення і розвитку римо-католицьких громад та церкви в різних регіонах України показав їх особливості. На території Південної, Східної України, Нижнього Придніпров'я, Приазов'я та Криму Римо-католицька церква почала стрімко розвиватися з початку ХІХ століття. Підтвердженням цього є статистичні дані, які свідчать про збільшення кількості вірян, парафій, церков. Факторами, які сприяли цьому, частково можна вважати зацікавленість влади в динамічному розвитку новоутворених колоній, що значною мірою склалися з іноземців католицького віросповідання. Іншим фактором, що сприяв розвитку Римо-католицької церкви на території Північного Причорномор'я, безумовно, стала активна, небайдужа позиція громади. Саме завдяки значній фінансовій допомозі місцевих римо-католиків церква отримала можливість не лише утримувати у відповідному стані костьоли, але й будувати нові, відкривати парафіяльні школи, займатися благодійністю.

Римо-католицькі церкви і монастирі Правобережної України, виходячи з історичних традицій попередніх періодів, наприкінці ХVІІІ століття мали набагато потужнішу матеріальну базу та сформовану століттями систему взаємозв'язків із суспільством. Наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття, у зв'язку з політичною кон'юнктурою, яка не дозволяла самодержавству одразу приступити до тотального обмеження діяльності конфесії, Римо-католицька церква навіть після розділу Речі Посполитої продовжувала нарощувати свій вплив шляхом збільшення чисельності парафій, шкіл, благодійних організацій, земельних наділів. Однак цей період тривав недовго. Найбільш складний час для парафій Римо-католицької церкви Правобережжя настав у 30–60-х роках ХІХ століття. Ситуація не покращувалася фактично до кінця ХІХ століття. Лише наприкінці століття, після періоду тривалої реакції, католицькі громади відчули поступове послаблення утисків. Політичні зміни викликали пошук активності римо-католиків регіону, яке вони направили на відбудову і реставрацію вцілілих католицьких храмів. Також конфесія активно проводила роботу щодо формування у суспільстві позитивного образу церкви, значно спотвореного російською пропагандою, шляхом активізації благодійно-культурницької діяльності.

9. Визначено, що католицька освіта, яка на початку ХІХ ст. переживала часи злету, була одним з найдієвіших напрямів діяльності конфесії. Об'єднаними зусиллями громади і Римо-католицької церкви в Україні на рубежі ХVІІІ–ХІХ століть розвивається широка мережа католицьких освітніх закладів.

Зміцнивши свої позиції в українських землях, приєднаних до імперії після розділу Речі Посполитої, російський абсолютизм у 30–60-х роках ХІХ століття приймає рішення про ліквідацію католицьких закладів освіти та їх реорганізацію в православні школи, училища, ліцеї, академії. Таким чином розгалужена, добре організована католицька освітня мережа, з якісною системою навчання, була ліквідована в українських землях, що входили до складу Російської імперії.

10. Визначено кілька етапів благодійно-культурницької діяльності Римо-католицької церкви та її особливості в окремих регіонах України. Відмінність в організації благодійності між римо-католицькими громадами Правобережної,

Південної і Східної України полягала в наявності або відсутності монастирів. На території Волинської, Подільської, Київської губерній монастирі тривалий час, до моменту їх масової ліквідації в період реакції, стали своєрідними осередками добродійної діяльності. Для цього вони мали матеріальну базу і території. Що стосується східних і південних регіонів, то в них католицькі монастирі були відсутні через урядові заборони, що змінювало їх можливості в благодійній діяльності.

Перший етап розпочався наприкінці XVIII століття і тривав до 30-х років XIX століття. Його характеризувала значна громадська активність вірян і служителів церкви, яка проявлялась у фінансовій та духовній підтримці освітньої сфери. Другий період починається з 30-х років XIX століття і триває до 80-х років XIX століття. У цей час, внаслідок обмежувальних заходів, запроваджених царизмом, благодійна діяльність Римо-католицької церкви поступово послаблюється. Третій період розпочинається у 80–90-х роках XIX століття. Виразною ознакою етапу стає масове відкриття благодійних товариств при Римо-католицьких церквах по всій території України. Подібні зрушення стали наслідком суспільно-політичних змін. Благодійницький рух став підтвердженням єдності Церкви зі своєю громадою, а також значного впливу Римо-католицької церкви на суспільство всупереч усім заходам, що проводилися владою. У визначений період із середовища римо-католицьких громад вийшло безліч талановитих особистей, які, кожен на своєму місці, зробили значний внесок у суспільно-політичне життя України.

11. У ході дослідження окреслено коло питань, які потребують подальшого вивчення. По-перше, розробка регіональних аспектів, оскільки у ряді областей Південної та Східної України історія розвитку Римо-католицької церкви та громади не отримала належного висвітлення. По-друге, важливим напрямком майбутніх історичних розвідок є вивчення внеску окремих персоналій Римо-католицької церкви і громади у розвиток суспільно-політичної, соціально-економічної та культурно-освітньої сфер суспільства. Третім напрямком наукових досліджень є вивчення архівних матеріалів, що зберігаються в архівах Росії, Білорусі, Польщі, Ватикану і мають безпосереднє відношення до історії Римо-католицької церкви в Україні. По-четверте, науковий інтерес становлять розробки порівняльного аналізу розвитку становища Римо-католицької церкви в Україні, яка опинилась у межах Російської імперії та Австро-Угорщини з кінця XVIII століття.

Основний зміст дисертації викладено у таких публікаціях автора:

Монографія:

1. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII – XIX столітті / О. О. Баковецька. – Миколаїв : Іліон, 2015. – 360 с. (21,4 ум. друк. арк.).

Статті в наукових фахових виданнях:

2. Баковецька О. О. Міжконфесійні відносини в Україні. Православна і Католицька церква: історія та сучасність / О. О. Баковецька // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник

наукових праць. – Вип. 3.28 : Історичні науки. – Миколаїв : МДУ, 2010. – С. 161–172.

3. Баковецька О. О. Політика царизму щодо Римо-католицької церкви в середині XIX ст. / О. О. Баковецька // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 5. – С. 41–48.

4. Баковецька О. О. Вплив польського повстання 1830–1831 рр. на положення Римо-католицької церкви в Україні / О. О. Баковецька // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 6. – С. 13–22.

5. Баковецька О. О. Обмеження владою прав Римо-католицької церкви України в 30–90-х роках XIX ст.: економічні аспекти питання / О. О. Баковецька // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 60 (№ 5). – С. 22–26.

6. Баковецька О. О. Римо-католицька церква України в умовах загострення революційної ситуації в Російській імперії в 60-х роках XIX століття / О. О. Баковецька // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць : Історичні науки. – Миколаїв : МНУ, 2012. – Вип. 3.33. – С. 83–88.

7. Баковецька О. О. Римо-католицька церква України в політичних подіях 30–60-х років XIX століття: реакція влади / О. О. Баковецька // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 67 (№12). – С. 11–16.

8. Баковецька О. О. Роль Римо-католицької і Православної церкви в міждержавному діалозі України та Польщі / О. О. Баковецька // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць : Історичні науки. – Миколаїв : МНУ, 2012. – Вип. 3.32. – С. 165–170.

9. Баковецька О. О. Становище Римо-католицької церкви в українських землях Російської імперії в час правління Миколи I (1825–1855) / О. О. Баковецька // Історична панорама : збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 14. – С. 7–17.

10. Баковецька О. О. Товариство Ісуса в Україні в кінці XVIII – XIX ст.: організація та діяльність / О. О. Баковецька // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 7. – С. 13–21.

11. Баковецька О. О. Історія заснування і будівництва Миколаївського костюлу святого Йосифа / О. О. Баковецька // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (№ 5). – С. 50–55.

12. Баковецька О. О. Історія виникнення та розбудови римо-католицьких церков у місті Одеса (XIX століття) / О. О. Баковецька // Науковий вісник

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць : Історичні науки. – Миколаїв : МНУ, 2013. – Вип. 3.35. – С. 88–92.

13. Баковецька О. О. Католицька освіта в Україні в кінці XVIII – початок XIX століття / О. О. Баковецька // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць : Історичні науки. – Миколаїв : МНУ, 2013. – Вип. 3.34. – С. 58–62.

14. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Криму (XIX століття) / О. О. Баковецька // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 8. – С. 11–18.

15. Баковецька О. О. Римо-католицька церква Херсона в XIX столітті / О. О. Баковецька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Вип. XXXVII. – С. 81–85.

16. Баковецька О. О. Діяльність Римо-католицької громади у Харкові в XIX столітті / О. О. Баковецька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія» / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014 – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 22–26.

17. Баковецька О. О. Історія розвитку римо-католицьких громад Криму в XIX столітті / О. О. Баковецька // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 19. – С. 149–153.

18. Баковецька О. О. Історія становлення і розвитку Римо-католицької церкви в XIX столітті на території Одещини / О. О. Баковецька // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 9. – С. 24–32.

19. Баковецька О. О. Римо-католицька церква Східної України в XIX столітті / О. О. Баковецька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 46–49.

20. Баковецька О. О. Розвиток мережі парафій Римо-католицької церкви в Херсонській губернії в XIX ст. / О. О. Баковецька // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки». – Луцьк : Вид-во Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 7 (284). – С. 34–39.

21. Баковецька О. О. Благодійна діяльність Римо-католицької церкви та громади в кінці XVIII – XIX століттях / О. О. Баковецька // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 12. – С. 25–37.

Статті в наукових закордонних виданнях:

22. Баковецька О. О. Україно-польські відносини в контексті міжцерковного діалогу / О. О. Баковецька // Polska – Ukraina. Dziedzictwo i współczesność. Польща – Україна. Спадщина і сучасність / Pod redakcją Romana Drozda i Tadeusza

Sucharskiego. – Słupsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2012. – S. 323–327.

23. Баковецкая О. А. Особенности развития католической образовательной сферы в Российской империи в первой половине XIX ст.: по материалам Юго-западного края / О. А. Баковецкая // Научно-теоретический и практический журнал «Оралдын гылым жаршысы». Серия «Педагогические науки. История. Музыка и жизнь. Физическая культура и спорт». – Уральск : ЖШС «Уралнаучкнига», 2013. – № 17 (65). – С. 95–104.

24. Баковецкая О. А. Административно-территориальное устройство римско-католической церкви в Украине (XIX столетие) / О. А. Баковецкая // Социосфера : научно-методический и теоретический журнал. – Пенза : ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2014. – С. 86–90.

25. Баковецкая О. А. Институционные основы римско-католической церкви в Украине (XIX столетие) / О. А. Баковецкая // Scientific resources management of countries and regions. – Copenhagen : Publishing Center of The International Scientific Association «Science & Genesis», 2014. – S. 15–21.

26. Баковецкая О. А. Оправославливание католической церкви в Украине (XIX ст.) / О. А. Баковецкая // Aktualne naukowe problem. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka. – Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – S. 17–24.

Матеріали і тези наукових конференцій:

27. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні кінця XVIII – XIX століття: актуальність і перспективність дослідження / О. О. Баковецька // Юг России и Украина в прошлом и настоящем: история, экономика, культура: сб. науч. тр. V Междунар. науч. конф. / отв. ред. И. Т. Шатохин (г. Белгород, 23–24 января 2009 г.). – Белгород : Изд-во БелГУ, 2009. – С. 305–307.

28. Баковецкая О. А. Особенности государственной политики Российской империи относительно римско-католической церкви (конец XVIII – XIX вв.) / О. А. Баковецкая // История и культура славянских народов: достижения, уроки, перспективы : материалы международной научно-практической конференции (25–26 ноября 2011 г.). – Пенза – Белосток – Прага : Научно-издательский центр «Социосфера», 2011. – С. 43–46.

29. Баковецька О. О. Римо-католицька церква України в кінці XVIII – XIX ст.: політика самодержавства в духовних питаннях / О. О. Баковецька // Аркасівські читання : матеріали I Міжнародної наукової конференції (14–15 квітня 2011 р.). – Миколаїв : МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. – С. 164–167.

30. Баковецкая О. А. Влияние политических событий начала 30-х годов XIX столетия на положение римско-католической церкви в Украине / О. А. Баковецкая // История, языки и культуры славянских народов: от истоков к грядущему : материалы международной научно-практической конференции (25–26 ноября 2012 г.). – Пенза – Колин – Белосток : Научно-издательский центр «Социосфера», 2012. – С. 50–52.

31. Баковецька О. О. Вплив польського повстання 1863–1864 років на політико-правове положення Римо-католицької церкви України / О. О. Баковецька // *Materialy VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami – 2012»*. Volume 8 Historia. Filozofia. Politologia : Przemysł. Nauka i studia. – S. 21–24.

32. Баковецька О. О. Римо-католицька церква України в 30-х роках XIX ст. / О. О. Баковецька // *Materialy VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2012»*. Volume 32 Historia : Przemysł. Nauka i studia. – S. 49–52.

33. Баковецька О. О. Економічний стан Римо-католицької церкви України в XIX столітті / О. О. Баковецька // *Аркасівські читання : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 квітня 2012 р.)*. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – С. 158–160.

34. Баковецька О. О. Діяльність ордену єзуїтів в Україні (кінець XVIII – 20-ті роки XIX століття) / О. О. Баковецька // *Аркасівські читання : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 квітня 2013 р.)*. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – С. 148–150.

35. Баковецкая О. А. Положение католической системы образования в украинских землях в конце XVIII – первой половине XIX столетия / О. А. Баковецкая // *Materiały IX Międzynarodni vědecko-praktická konference «Moderní vymoženosti vědy – 2013»*. – Díl 25. Historie: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – S. 23–28.

36. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в місті Керч: становлення і розвиток (XIX століття) / О. О. Баковецька // *Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив : матеріали Десятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив» (18–20 листопада 2013 р.)*. – К. : ТОВ «ТК Меганом», 2013. – С. 1–4.

37. Баковецька О. О. Роль і місце Римо-католицької церкви в міжконфесійних відносинах в Україні / О. О. Баковецька // *Держава і церква в новітній історії України : збірник статей за матеріалами IV Всеукраїнської наукової конференції «Держава і церква в новітній історії України» (21–22 листопада 2012 р.)*. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – С. 170–174.

38. Баковецька О. О. Римо-католицька громада Харкова у XIX столітті / О. О. Баковецька // *Materiały X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Strategiczne pytania światowej nauki – 2014»*. Volume 12 Historia : Przemysł. Nauka i studia. – S. 6–10.

39. Баковецька О. О. Римо-католицька громада і церква на території Одещини (XIX століття) / О. О. Баковецька // *Аркасівські читання : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 квітня 2014 р.)*. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 86–88.

40. Баковецька О. О. Становлення і розвиток Римо-католицької громади в Херсоні (XIX століття) / О. О. Баковецька // *Соціум, наука, культура : матеріали*

Десятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Соціум. Наука. Культура» (28–30 січня 2014 р.). – К. : ТОВ «ТК Меганом», 2014. – С. 43–46.

41. Баковецька О. О. Утворення Тираспольської єпархії: обставини й умови існування / О. О. Баковецька // Історія релігій в Україні : матеріали XXIV Міжнародної наукової конференції «Історія релігій в Україні» (12–16 травня 2014 р.). – Львів : Вид-во «Логос», 2014. – Кн. 1. – С. 401–408.

АНОТАЦІЯ

Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні кінця XVIII – XIX століть: вплив на суспільно-політичний розвиток. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – Історія України. – Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний університет» Міністерства освіти і науки України. – Запоріжжя, 2016.

Дослідження присвячено проблемі розвитку Римо-католицької церкви в Україні та її впливу на суспільно-політичне життя в кінці XVIII – XIX столітті. На основі переважно архівних джерел автор відображає основні аспекти життєдіяльності конфесії, що дозволяють виявити ключові сфери впливу Римо-католицької церкви, визначити його ступінь у залежності від регіону та етапу розвитку. Показано специфіку формування організаційної структури Римо-католицької церкви у визначені хронологічні рамки. Відзначена особлива роль Римо-католицької церкви в політичних подіях 30–60-х років XIX століття, що полягала у духовній та практичній підтримці революційно налаштованих верств населення. Доведено, що в результаті проведення значної соціально-культурної діяльності Римо-католицька церква наприкінці XVIII – XIX столітті мала значний вплив на суспільні процеси в Україні. Соціально-гуманітарні функції конфесія реалізовувала шляхом відкриття розгалуженої мережі римо-католицьких освітніх закладів, а також благодійно-культурницької діяльності, яка втілювалася за рахунок добровільних внесків вірян конфесії та веденням церквою господарського життя, що ставало матеріальною основою для підтримки нужденних верств населення.

Ключові слова: Римо-католицька церква, суспільно-політичний вплив, митрополія, дієцезія, парафія, клір, віряни, римо-католицька громада, римо-католицькі навчальні заклади.

SUMMARY

Bakovetska O. O. Roman Catholic Church in Ukraine during late XVIII – XIX centuries: the impact on the socio-political development. – Manuscript.

The thesis for the degree of doctor of historical sciences, specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – State higher education institution «Zaporizhzhya National University». – Zaporizhzhya, 2016.

The study deals with the problem of the development of Roman Catholic Church in Ukraine and its impact on the political life during late XVIII – XIX century. Having built the study mostly on archival sources, the author reflects basic aspects of life of confession

which help to reveal key areas of influence of the Roman Catholic Church and to determine its extent depending on the location and stage of development. The study shows the specifics of formation of organizational structure of the Roman Catholic Church in certain chronological framework. The special role is given to the Roman Catholic Church during the political events of 30-60-s of XIX century, which consisted of spiritual and practical support of revolutionary-minded population. In this work, it is proved that as a result of significant socio-cultural work, the Roman Catholic Church in the late XVIII - XIX century made a significant impact on social processes in Ukraine. Social and humanitarian functions were implemented by the confession by opening an extensive network of Roman Catholic educational institutions, as well as charitable and cultural activities, which was embodied by charitable contributions and by the church's conduction of economic life that became the material basis of supporting the needy population.

Key words: Roman Catholic Church, social and political influence, Metropolis, diocese, parish, clergy, the faithful, the Roman Catholic congregation, Roman Catholic educational establishments.

АННОТАЦИЯ

Баковецкая О. А. Римско-католическая церковь в Украине конца XVIII – XIX веков: влияние на общественно-политическое развитие. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. – Государственное высшее учебное заведение «Запорожский национальный университет» Министерства образования и науки Украины. – Запорожье, 2016.

Исследование посвящено проблеме развития Римско-католической церкви в Украине, а также ее влиянию на общественно-политическую жизнь в конце XVIII – XIX веке. На основе преимущественно архивных источников автор отображает основные аспекты жизнедеятельности конфессии, которые позволяют определить ключевые сферы влияния Римско-католической церкви и определить его уровень в зависимости от региона, а также этапа развития.

Анализ научных публикаций свидетельствует, что несмотря на наличие трудов дореволюционных, советских и современных авторов, в т.ч. зарубежных, а также активизацию с 90-х годов XX века исследовательского интереса к изучению вопросов, касающихся генезиса Римско-католической церкви в Украине, историография исследуемой проблемы в целом является недостаточной из-за отсутствия комплексного исследования по заявленной теме.

Для написания диссертации привлечен обширный документальный материал, разнообразный по классификации, характеристикам, функциональному назначению и содержанию. Совокупное использование теоретико-методологических методов предоставило возможность диссертанту проанализировать и изучить широкий источник-историографический массив, утверждать о его достоверности, подлинности и достаточной степени репрезентативности, что позволило раскрыть основные аспекты влияния Римско-католической церкви на общественно-политическое развитие Украины в конце XVIII – XIX веке.

В диссертации показана специфика становления организационной структуры Римско-католической церкви в конце XVIII – XIX века, в частности реформирование административно-территориального устройства конфессии как проявление общественно-политических изменений.

Отмечена роль Римско-католической церкви в политических событиях 30–60-х годов XIX века, особенность которой заключалась в духовной, моральной и материальной поддержке конфессией революционно настроенных групп населения. Римско-католическая церковь стала духовным вдохновителем для участников восстаний, одновременно принимая активное участие в событиях указанного периода, предоставляя финансовую поддержку, поставляя провиант, служа укрытием для преследуемых режимом революционеров.

Определена общественная роль парафий Римско-католической церкви в Украине, а также усиление их влияния на территориях Южной и Восточной Украины, полуострове Крым посредством поэтапного включения представителей конфессии в общественно-политическую жизнь регионов. Активное развитие парафий, строительство храмов и развитие благотворительной деятельности позволило Римско-католической церкви на протяжении указанного периода определить и укрепить свои позиции на территориях, которые ранее находились за пределами влияния конфессии. Особое место в этом вопросе занимала, прежде всего, благотворительная деятельность Церкви, а также развитие образовательной сферы. Именно католическое образование на территории Правобережной Украины в конце XVIII – начале XIX века позволило Церкви значительно укрепить свое влияние в регионе. Появление приходских школ на других территориях Украины, а также деятельность Общества Иисуса в этом направлении оказали значительное влияние на развитие образовательной сферы в Южной, Восточной Украине. История становления Новороссийского университета, роль представителей католической общины в развитии Харьковского университета являются непосредственным доказательством данного влияния.

В результате проведенных в диссертации исследований доказано, что Римско-католическая церковь в конце XVIII – XIX веке имела значительное влияние на общественно-политические процессы, которые происходили в Украине. Прежде всего, это проявлялось в активном участии представителей римско-католического клира и прихожан в политических событиях названного периода, а также в проведении значительной социально-культурной работы. Данный аспект влияния реализовывался посредством открытия разветвленной сети римско-католических учебных заведений и ведения благотворительной деятельности. Организация приютов, помощь обездоленным, больным, сиротам, пожилым людям – все это в совокупности значительно повышало роль Церкви в общественной жизни Украины.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, общественно-политическое влияние, митрополия, диоцезия, парафия, клир, прихожане, римско-католическая община, римско-католические учебные заведения.